

Presidendi hääbumine

Igor Gräzin (RiTo 5), Akadeemia Nord professor

Presidendi otsevalimise idee asemel oleks õigem mõelda sellele, kuidas presidendiinstitutsiooni likvideerida.

Riigikogu praegusel koosseisul on kalduvus võtta enesestmõistetavana seisukohti, mis lahknevad tuntavalt avalikust arvamusest (nt Riigikogu 80–protsendiline toetus Euroopa Liiduga ühinemisele ei vasta isegi kõige eurosõbralikumate arvamusuuringute tulemustele), seepärast on vajalik küsida asjade tegeliku seisuga järele niipea, kui Riigikogus on märgata suhtelist üksmeelt. Nüüdseks on peaaegu kõik erakonnad teatanud, et soovivad tulevases Eesti põhiseaduses näha printsiipi, mille kohaselt rahvas valib Eesti Vabariigi Presidendi n–ö otse. Sellisest üksmeelest järeldub loogiliselt ainult üks küsimus. Kui parlamentaarsed erakonnad lubavad nii üksmeelselt otsevalimist, siis on miski mäda. Küsigem parem, kas Eesti Vabariigile on üldse vaja presidenti? Tundub, et ratsionaalsel tasemel saab vastus olla üksnes eitav. Presidendi otsevalimise idee asemel oleks õigem mõelda sellele, kuidas presidendiinstitutsioon kui niisugune likvideerida.

Tunnistan üles, et 1991. augustis kuulusin presidendiinstitutsiooni pooldajate ning pisut ka loojate hulka, aga see meenus pole enam asjakohane – jutt polnud sellisest presidendiinstitutsioonist, mille me lõpuks saime, ja mitte sedavõrd kõrgeest parlamentaarsest kultuurist, mis meil on. 1991. aastal oli lihtsalt võimatu unistada, et meie Riigikogust saab kõrge kvaliteediga riigiorgan, mis ei vaja mingit "isalikku udimist".

Tunnistagem, et praegune Eesti Vabariigi presidendiinstitutsioon on suuresti Lennart Meri nägu, ja kuidas me ka ei suhtuks selle isiku ajaloolisse rolli tervikuna, mööngem – omas ajas olid mõlemad vajalikud, nii presidendiamet kui ka Lennart Meri sellel postil. Oli revolutsiooniline aeg, mis vajas juhtivaid demokraatliku imagoga liidreid; oli rahvusliku eneseleidmise aeg, mis vajas alaväärsuskompleksist ülesaamiseks juhti, kes näis euroopalikuna; oli esimestel sammudel kobav parlament, kes vajas teadmist, et tema tegevusel on teatavad seaduslikud piirid. Kõik need tingimused on nüüd kadunud. Välja arvatud ametimees Kadriorus.

Presidendi funktsioonid

Suur osa presidendi funktsioonidest on puhtalt tseremoniaalse iseloomuga, kusjuures nendegi täitmine pole läinud viperusteta – autasustamiste kord ja süsteem, välissaadikute määramine ja määramata jätmine, isegi iga-aastased vastuvõetud Estonias sünnitavad alailma midagi sellist, mis paneb õlgu kehitama ja punastama. Kahe sõjajärgse presidendi puhul on riigi välisteenistuse tähtsamaid tööülesandeid seisnenud selles, et parandada, siluda ja heaks teha seda, mida riigipead on öelnud.

Mis puudutab presidendi sisulisi funktsioone, siis märkimisväärseim on siin kahtlemata suspensiivse veto õigus – algselt mõeldud erinevaid võimuharusid tasakaalustava ja põhiseaduslikkust tagava funktsioonina. Meri kasutas seda õigust 39 korral. Selle arvu

mõistmiseks tuleb meil arvestada nimetatud isiku üldist suunda seaduslikkuse "vabameelsele" tõlgendamisele: epopöa kallasraja sulgemisega (mille ebaseaduslikkus kisendanuks taevani Rooma õiguseski!), majaraamatu esitamine isikutunnistuse pähe, ülisegased lood isikliku maja ehitamisega ja eriprivileegide küsimisega pensionärina ei luba oletada juriidilisi ja riiklikke motiive eelnimetatud vetode taha. Järelikult olid Meri motiivid puhtalt poliitilised ja nagu näitab Riigikogu põhiseaduskomisjoni endine esimees Liia Hänni oma artiklis "Põhiseaduse mõju poliitilisele otsustusprotsessile" ajakirjas Riigikogu Toimetised nr 5 (lk 82–87), enamikul juhtudel ka isiklikud. "Vaidlusaluseks küsimuseks on olnud presidendi institutsiooni pädevus ja selle isekorraldusõiguse ulatus", kirjutab Hänni. See tähendab: president hoolitses oma vetoõigusega vähemalt pooltel juhtudel omaenese isiku ja õiguste eest. Lahkumisperiodil kulus Meril kõige rohkem aega talle eraldatud turvameeste arvu ja kõikvõimalike reisirahade hulga suurendamisele. Eesti riik ei puutunud seejuures üldse asjasse.

Mittelegitiimne võim

Ka president Arnold Rüütli vetode põhjused jäävad ebaselgeks asjaolu taustal, et tema enese kantselei on komplekteeritud mitme vastava haridusega töötajaga, mis tähendab otseselt – seadust rikkudes. Järelikult on ka siin seaduste väljakuulutamata jätmiste taga pigem poliitiline kui põhiseaduslik motivatsioon. Kehtib Antiik–Rooma juristidelt meile pärandatud riigiõiguslik põhimõte: see, kes on rikkunud (ühete) Rooma seadust, on rikkunud (tervet) Rooma õigust; see tähendab, kui president ei pea seaduse täitmist vajalikuks ühel juhul, siis ei saa pelk seaduskuulekus olla tema tegutsemise motiiviks ka mõnel teisel juhul.

Kuna seaduste väljakuulutamiste tagant paistab välja selge poliitiline, kildkondlik motivatsioon (Eestil pole olnud ainsatki lõpuni seaduskuulekat presidenti!), siis kerkib küsimus selle motivatsiooni legitiimsusest. Kui esialgu võib oletada, et president asub ellu viima teda toetanud või valinud erakonna poliitikat (liikmesuse peatamine on esimestel päevadel kindlasti formaalne – tasub meenutada neid keerukaid kombinatsioone, millega nii Isamaa kui ka Rahvaliid on püüdnud "oma" presidenti taltsutada!), siis hiljem pole see kaugeltki enam nii. Ning kes edaspidi presidendipoliitikat ka ei määraks – kas tema omaenese *ego* või *alter ego* (aparaadi ja kantselei näol) –, ükski ei tee seda ei rahva volil ega isegi mitte riigi ja rahva huve arvestades. Ühesõnaga – seal, kus presidendivõim toimib, pole ta legitiimne, ja seal, kus ta ei toimi, pole teda vaja.

Mööngem sedagi, et mitmel korral on president ise suutnud oma tegelikule juriidilisele võimetusele vaatamata asetada riigi kas sügava või isegi ohtliku sisepoliitilise kriisi lävele. Meri ettevõetud kaitseväge juhi, kindral Johannes Kerdi vabastamine segastel asjaoludel ja musketärliku hoogsusega tekitas Eestis olukorra, kus sõjaväe käsuliin tipnes kahe või isegi kolme juhiga, kui oletada, et president Meril oli patoloogilise tsivilistina freudistlikke kalduvusi arvata ennastki sõjaväge tundvate ja käsutavate isikute ringi. Asjaolu, et Venemaa ei kasutanud Eesti presidendi tekitatud sõjalist anarhiat, kinnitab seda, et mis tahes agressiivsed plaanid meie suhtes Peipsi taga puuduvad. Ning viitavad ka sellele, et mis tahes arutlused Meri seotusest välismaiste eriteenistustega on olnud alusetud. Meri tekitatud kaost Eesti kaitsejõududes ei kasutanud ära mitte keegi, ei sise- ega välismaal.

Oli ka vastupidi: seal, kus president vägede juhatajana oleks pidanud kandma isiklikku vastutust (kui mitte kriminaalset, siis vähemalt distsiplinaarset ja moraalset) – ma mõtlen Kurkse tragöödiat –, võttis Meri endale saalomonliku kõrvalseisja rolli. Ajalooline vastutus Vene vägede väljaviimise tegelike asjaolude kohta on veelgi salapärasem, aga samas ka Meri suhtes liiga personaalne teema ega puuduta presidenti kui institutsiooni.

Uue presidendi tegevuses nimetaksin kaht lihtsalt ohtliku situatsiooni näidet: sanktsioneerimatut initsiatiivi suhtlemisel Venemaaga (mis õnneks lõppes ei millegagi) ja segadusi Eesti esindamisel NATO tippkohtumise eel Prahast.

Inimeste ja raha kokkuvõtte

Kuid mõelgem ka positiivselt. Mida teeb president, mida peaks tegema just nimelt tema ja ei keegi teine? Kui esindusfunktsioonid maha arvata, siis – mitte midagi. Nõustagem, ka esindusfunktsioonid on tähtsad, vajavad täitmist ning riigil peab olema pea. Kusjuures alati ei saa see olla kollektiivne. (Inglise kuninganna Tallinna tülles ei saa teda lennujaamas vastu võtta Riigikogu täiskoosseis!) Seega on meil olemas kolm varianti. Esimene on halb: see, kui riigipea ja valitsusjuht oleksid ühes isikus. Tundub, et saavutatud võimude lahusus läheks siinkohal tasakaalust välja ja pealegi ei jäta peaministri amet oma spetsiifiliste operatiivsete ülesannetega riigipea rolli täitmiseks eriti palju aega. Võimude tasakaalustatuse pärast ei meeldi mulle hästi ka Šveitsi süsteem, kus presidendiks on kes tahes valitsuse ministritest.

Teine variant: riigipeaks on Riigikogu esimees. Nii on meil olnud ja nii oleks see parlamentaarses riigis ka loogiline. Kasvava töökoormuse suurenemise kompenseeriks ehk veel ühe Riigikogu esimehe asetäitja koha loomine. Muide, kuidas ka poleks, aga omal ajal sai N Liidu president Mihhail Gorbatšov parlamendispiikri ja riigipea ametiga korraga hakkama ligi aasta (tõsi, see maksis talle tema tervise, aga N Liit oli siiski midagi muud kui Eesti).

Arvan, et see idee oleks meil praegu kõige reaalsem. Kuigi mitte parim. Parimaks peaksin hoopis presidenti n-ö ühiskondlikus korras. Presidendi vältimatuid funktsioone – saadikute volikirjade vastuvõtmist, paari–kolme kõne pidamist, natuke ringisõitmist – võiks täita ka mõne muu ameti kõrvalt ja tasuta. Miks ei võiks president teenida oma raha advokaadi või arstina, ärimehe või dirigendina? Kojamehest president oleks mõistagi liig, aga ega see nii lähekski: mis tahes riigipea valimise või määramise süsteem seda ei laseks. Selliseid presidendikandidaate võiks mõne hetkega nimetada õige mitu: Jüri Raidla ja Hele Everaus, Jaan Kross ja Aadu Luukas, Eri Klas ja Elmo Nüganen, Enn Soosaar ja Jaan Einasto jne.

Ka rahaline eelarve real "president" ei peaks olema täielik: kuivõrd mõni funktsioon ikkagi säilib (armuandmise õigus, diplomaatiline tseremoniaal jne), siis mingi osa presidendi kantseleist tuleks säilitada nõunikena. Aga mõistagi mitte Kadrioru lossis (mis peaks jääma kas muuseumile või saama ennast raha eest tasuvaks ametlike bankettide kohaks), vaid tavalises viisakas kontorimajas; Toompealgi peaks neid veel leiduma.

Kadriorg lukku

Enne kui hakata öeldud mõtteid vastustama, mõelgem ka sellele, kui paljudest probleemidest vabaneksime: pole enam Keila-Joale residentsi tegemise ning kallasraja probleeme, muresid hirmkallite kokkade otsimisega Kadriorgu, poleks vaja ehitada erilist "salatuba" presidendilossi (taevake, mida salajast saaks meie president arutada?), mõttetu pseudopoliitilisi lahinguid presidendivalimiste ümber, mis niikuinii midagi ei otsusta.

Ja mis puutub praegusesse presidenti, siis kas poleks seegi üks väärkas punkt meie ajaloos, kui Arnold Rüütel oma ametiaja lõppedes keeraks omaenese käega lukku Kadrioru ukse, paneks võtme Riigikogu esimehe lauale ja ütleks: "Minu, Konstantin Pätsi ja Lennart Meri töö on tehtud. Tehke teie edasi ja paremini." Usun, et sellele järgneks aplaus püstitõusnud Riigikogult.